

KANSERLİ HASTALARDA HEMŞİRELİK BAKIMI; ONKOLOJİ HEMŞİRELİĞİ

Yrd. Doç. Dr. Sultan Kav

Onkoloji Hemşireliği Derneği Başkanı
Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü

Kanser bakımı multidisipliner bir ekip yaklaşımı gerektirir ve onkoloji hemşiresi kanser bakımının önemli ve bütüncü bir elemanıdır. Onkoloji hemşireleri, sağlığın geliştirilmesi ve korunması, tanı, tedavi, rehabilitasyon ve palyasyon aşamalarında çok yönlü bir bakım sağlamaktadırlar. Klinik uygulama, eğitim, danışmanlık ve yönetimin yanı sıra klinik araştırmalara katılım onkoloji hemşireliği alanlarını genişletmiştir. Onkoloji hemşireleri akademik tıp merkezleri, onkoloji üniteleri, poliklinikler, muayenehaneler, evde bakım ve hospis merkezleri gibi birçok alanda çalışmaktadırlar. Onkoloji hemşireliğinde kemik iliği nakli, radyoterapi, cerrahi onkoloji, toplum eğitimi, genetik risk danışmanlığı, önleme programları gibi birçok alt uzmanlık alanları oluşmuştur. Tüm bu ortamlarda onkoloji hemşiresinin genel amacı hastalık süreci boyunca hasta ve ailesinin en üst düzeyde işlevlerini sürdürmelerini sağlamak ve yaşam kalitesini arttırmaktır.

Onkoloji hemşireliğinin fiziksel, psikolojik, sosyal ve spiritüel bakımı bütünleştirilmesi beklendiğinden bu hemşirelik alanında şu öğeler tanımlanmıştır(Grundy, 2006):

- Kanserle yaşamaya uyum sağlamada hasta ve aileye yardım etmek
- Kanser tedavisini uygulama ve yoğun kanser tedavi programları süresince destek bakım sağlamak
- Kanser ve tedaviye bağlı sorunları önlenmek ve yönetmek
- Tekrarlanmış ve ileri evre hastalığı olan bireyler için semptom yönetimi; fiziksel, psikolojik ve sosyal destek sağlamak
- Kanser bakım hizmetlerini en uygun bakımı sunacak biçimde yönetmek
- Kanser bakımında hemşirelik uygulamalarını değerlendirmek ve araştırma yapmak
- Diğer sağlık çalışanlarına öneri, bilgi ve eğitim vermek
- Onkoloji hemşireliği uygulamalarının gelişimine yönelik liderlik yapmak

Kanser bir toplum sağlığı önceliği olup Avrupa Komisyonu ve Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) kanser bakımında eşitliği çeşitli şekillerde sağlamaya/geliştirmeye çalışmaktadır;

▪ Primer, sekonder ve tersiyer bakım arasında bütüncül bir hizmet sağlamak

- Primer bakıma odaklanmak
- Sağlık profesyonellerinin bilgi, uygulama ve eğitimini geliştirmek
- Ülkeler arasında araştırma koordine etmek
- Araştırma bulgularını yaymak

Bakımda eşitlik hedefine ulaşmada hemşirelerin diğer disiplinlerden meslektaşlarıyla birlikte kendi ülkelerindeki kanser hizmetleri için bir yapı oluşturmak için çalışmaları gerekmektedir. Bu hemşirelerin diğer sağlık profesyonelleri ile eşit durumda olmasını gerektirir ancak Avrupa ülkelerinin çoğunda hemşireler yeterli değer görmemekte ve çalışmaları takdir edilmemektedir (Grundy, 2006).

Avrupa da kanser hemşireliğinin durumuna ilişkin yapılan çalışmada (Glaus, 2003) Avrupa Onkoloji Hemşireliği Birliğine (EONS) üye ülkelerde (22 ülkeden 20'si bu çalışmaya katılmış) onkoloji alanında çalışan hemşirelerin çalışma koşulları, eğitim, gelişimsel durumu incelenmiştir. Ülkemizin de katıldığı bu çalışmada özetle elde edilen şu sonuçlar vurgulanmaktadır ;

▪ Avrupa ülkelerinin çoğunda önemli düzeyde hemşire açığıının olduğu,

▪ Mezuniyet sonrası onkoloji hemşireliği programlarının 20 ülkenin 16' sında bulunduğu, süresinin 6-24 ay (40-800 ders saati) arasında değişim gösterdiği ve kanser hemşireliği eğitim programlarında EONS' un çekirdek programından çeşitli şekillerde yararlandığı belirtilmiştir.

▪ Kanser hemşireliğinin 11 ülkede özelleşmiş bir alan olarak tanınmakta olduğu ve ücretlendirildiği belirtilmektedir.

▪ Palyatif bakımda hemşirelerin özelleşmiş/uzmanlaşmış rollerinin ülkemizin de içinde bulunduğu 3 ülke dışında diğer ülkelerde var olduğu belirtilmiştir.

▪ Kanserden korunma ve önlemede özelleşmiş rollerin yavaşça büyümeye devam ettiği;

▪ Master düzeyinde ileri düzey uygulama hemşireliği pozisyonlarının 4 ülkede var olduğu;

▪ Hemşirelik uygulama geliştirme ünite/bölümlerinin İngiltere ve İsveç gibi birkaç ülkede yaygın olduğu belirtilmektedir.

Kanser tedavisi çoğunlukla karmaşık birkaç tedavi modalitesinin birlikte kullanımını gerektirmekte ve uzun bir süreçte gerçekleştirilmektedir. Tedaviler sırasında bakımın kaliteli ve güvenli olabilmesi, tıbbi hataların en aza indirilmesi, hastanın kanserle baş etmesinde güçlü kılınabilmesi, tedavi sırasında oluşabilecek toksisite ve

yan etkilerin önlenmesi ya da azaltılması, palyatif bakım gereksinimlerinin sağlanması, yeterli ve dengeli beslenmenin devam ettirilmesi, günlük yaşam aktivitelerini yerine getirebilmesinde desteklenebilmesi ve bu doğrultuda hasta ve ailesinin eğitimi için hemşirelerin bu alanda formal bir eğitim almalarını gerektirmektedir (Foubert, 2006).

Onkoloji hemşireleri hastalara yeni bilgileri aktarmak, bakım süresince destek olmak ve gerekenlerin yapılması için aileye yardımcı olmak ve bunların gerekçelerini anlamalarını sağlamak konusunda öncü kişilerdir. Bakımın daha çok ev ortamında sağlanmasına bağlı olarak hasta ve ailenin de hastaya nasıl destek olacakları konusunu öğrenmeleri gerekmektedir. Teknolojinin uzanabildiği yerler ve internet aracılığıyla tanı ve tedavi konsültasyonlarının yapılabilmesi ve dünyaya kanser bakımının ulaşmadığı yerlerin sayısını çok aza indirmiştir. Eğitim de web temelli ve uzaktan eğitim yoluyla dünyanın her yerine götürülebilmektedir (Ash, 2004).

Onkoloji hemşireliğinde özelleşme, kanserli birey ve ailesine destek olmak ve bakımı geliştirmeye yöneliktir. Bu nedenlerle onkoloji hemşireliğinin özelleşmiş bilgi ve beceri gerektirdiği görüşü giderek kabul görmektedir. Ancak hemşirelikte özelleşme bazı Avrupa ülkelerinde özellikle orta ve doğu Avrupa ülkelerinde halen benimsenmemektedir.

Onkoloji hemşireliğinde özelleşme ilk olarak 1950'li yıllarda başladığı söylenebilir. Amerika'da 1947 yılında Colombia Üniversitesi Nelson Öğretmenler Koleji tarafından master düzeyinde ilk onkoloji hemşireliği kursu verilmiş ve Onkoloji Hemşireliği Master Programı ilk olarak 1968 yılında Pittsburgh Üniversitesinde başlamıştır. Amerika da ilk ulusal kanser hemşireliği konferansı 1973 yılında gerçekleştirilmiş ve 1975 yılında Amerikan Onkoloji Hemşireliği Birliği (ONS) kurulmuştur (Hagopian, 2000).

Avrupa Onkoloji Hemşireliği Birliği (European Oncology Nursing Society: EONS) 1984 yılında şu amaçları gerçekleştirmek için kurulmuştur:

- Avrupa ülkelerindeki kanser hemşireliği uygulamalarını geliştirerek kanserli hastalara sağlanan bakım kalitesini arttırmak
- Özel bir dal olarak kanser hemşireliğinin gelişimini desteklemek ve güçlendirmek

Halen 28 Avrupa ülkesinden 32 onkoloji hemşireliği derneği EONS'a üyeliğini sürdürmektedir.

ÜLKEMİZDE ONKOLOJİ HEMŞİRELİĞİNİN GELİŞİMİ VE MEVCUT DURUMU

Diğer ülkelerde olduğu gibi Ülkemizde de onkoloji hemşireliğinin kanser alanındaki ve hemşirelik mesleğindeki gelişmelere paralel bir

gelişim gösterdiği söylenebilir. Ülkemizde hemşirelere yönelik ilk onkoloji eğitimi 1987 yılında yapılmıştır ve bu toplantıya Amerika Illinois Üniversitesinden katılan Marian Frederics Sayın Prof. Dr. Leman Birol'ü 1988 yılında Londra'da düzenlenen "Primer Sağlık Bakım Çalıştayı ve 5. Uluslararası Kansere Hemşireliği Konferansı" na davet etmiştir. Sayın Birol bu toplantıya katılımının ardından izlenimlerini, onkoloji hemşireliğindeki yeni gelişmeleri ve edindiği dokümanları meslektaşları ile paylaşmış; hemşirelik öğrencileri ve mezun hemşirelere yönelik eğitim programlarını tartışmak üzere bir toplantı düzenlenerek 6 farklı Hemşirelik Yüksek Okulundan öğretim elemanlarının toplantıya davet edilmesine karar verilmiştir. Bu toplantıdaki tartışmalar sonucu kanserde erken tanının önemi konusunda fikir birliğine varılmıştır. Daha sonra her bir üniversiteden katılan öğretim elemanı kendi bölgelerinde (Ankara, İstanbul, İzmir ve Sivas) çalıştıkları onkoloji hastanesi ya da dahilli-cerrahi kliniklerde çalışan hemşireler ile birlikte toplantılar yaparak problemleri ve eğitim gereksinimi olan alanları belirlemişlerdir. Bu toplantılar sonucu hemşirelere yönelik belirlenen eğitim gereksinimleri:

- Erken tanı ve risk faktörleri
- Kemoterapi uygulama süresince korunma yöntemleri
- Terminal dönemdeki hasta bakımı
- Ağrı kontrolü
- Onkolojik problemi olan hasta ve aileleri ile iletişim
- Kansere hemşireliğinde son gelişmeler

Bu aktiviteleri gerçekleştirebilmek için organize olunması gereksinimi ve özellikle bu alanda çalışan mezun hemşirelere ulaşabilmek için onkoloji hemşireliği derneği kurulmasına karar verilmiştir (Birol, 2004). Uzun çalışmalar sonucu Onkoloji Hemşireliği Derneği 13 Ekim 1989 tarihinde "Onkoloji Hemşireliği anlayışını ve bilgisini geliştirmek, bu bilgi ve anlayışı yaymak" amacı ile Ankara'da Sayın Leman Birol Başkanlığında 12 üye tarafından kurulmuştur. Derneğin tüzüğünde yer alan diğer amaçları şöyledir:

- a) Hemşirelere onkoloji konusunda eğitim vermek ve erken tanı konusunda bilinçlendirmek,
- b) Toplum kanser konusunda bilinçlendirmek,
- c) Kongre, konferans, seminer ve kurs düzenlemek
- d) Onkoloji hemşireliğinde araştırmalar yapmak ve yapılan araştırmaları desteklemek,
- e) Onkoloji ile ilgilenen ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapmak,
- f) Onkoloji hemşireliğindeki yeni gelişmeleri üyelerle paylaşmak
- g) Yurt içi ve yurt dışı toplantılarda derneği temsil etmek
- h) Onkoloji hemşireliği konusunda yayın yapmak

Bu amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilen faaliyetler aşağıda özetlenmiştir:

I. Hemşirelere onkoloji konusunda eğitim vermek ve erken tanı konusunda bilinçlendirmek. Derneğimiz, kuruluşundan bu yana bu amaçlarını gerçekleştirmek için 20'nin üzerinde kurs düzenlemiş (korunma, kemoterapi, yaşam kalitesi, kanserli hastalarda seksüalite, meme kanseri, stoma bakımı, etik gibi) ve birçok etkinlikte görev almıştır. 1999 yılında düzenlenen XIII. Ulusal Kanser Kongresi'nde kongresinin iki günü hemşirelik için ayrılmış; hemşireliğin ilk kez katıldığı bu kongrede ülkemiz için rapor olarak sunulmuştur. Raporunda yer alan konu başlıkları şunlardır:

1. Onkoloji hemşireliği alanında özelleşmeyi sağlayacak, sertifikaya dayalı standart ve sistematik eğitim programlarının olmaması

2. Onkoloji ünitelerinde çalışan hemşirelerde antineoplastik ilaçların güvenli kullanımı ile ilgili temel bilgi, motivasyon ve uygulama eksikliklerinin olması

3. Bu ilaçlarla çalışan sağlık personelinde sağlık risklerini belirleyebilecek izlemlerin yapılmaması

4. Onkoloji hemşirelerinin yasalar çerçevesinde yapılmış iş tanımlarının olmaması

5. Onkoloji hemşirelerinin profesyonel uygulama ve çalışma standartlarının olmaması

6. Onkoloji ünitelerinde ekip çalışması anlayışının istenen düzeyde olmaması (Akyol 1999).

Derneğimiz 1995-2003 yılları arasında “antineoplastik ilaçların hazırlanması ve uygulanmasına ilişkin güvenlik önlemleri” konusunda gerçekleştirdiği bir dizi çalışmalar sonucunda 2004 yılında Sağlık Bakanlığı ile birlikte “Antineoplastik İlaçlarla Güvenli Çalışma Rehberi” ni hazırlamıştır ve yine Sağlık Bakanlığı ile oluşturulan protokol çerçevesinde “Kemoterapi Hemşireliği Sertifika Kursu” nu 2005 yılında başlatmıştır. Kurs teorik ve uygulamalı olarak toplam 37 saat (27 saati teorik, 10 saati uygulama) ve süresi 5 işgünüdür. Bugüne dek toplam 7 kurs gerçekleştirilmiştir ve toplam 212 kişi bu programı başarı ile tamamlamıştır.

EONS Eğitim Projesi- TITAN (Trombositopeni, Anemi ve Nötropeni Eğitim Programı): EONS hematolojik toksisiteler konusunda farkındalığın artırılmasına öncelik verilmesi gerektiği inancı ile TITAN eğitim girişimini gerçekleştirmiştir. Trombositopeni, anemi ve nötropeni gibi hematolojik toksisiteler kanserli hastaların genel sağlığı üzerine önemli bir etkiye sahip olmasının yanında kemoterapi ve radyoterapi gibi tedavilerin dozunun azaltılması ya da ertelenmesi gibi sonuçlara neden olabilmektedir. Bu erteleme ve doz azaltılmasının yaşam kalitesini ve sonuçta hastalar için tedavi sonuçlarını olumsuz etkileme potansiyeli

vardır. Hemşirelerin hematolojik toksisiteler konusunda bilgi sahibi olması bu problemleri nasıl kontrol altına alabileceğini anlaması, risk altındaki hastaları tanımlayabilmesi ve belirtiler konusunda hastaları bilgilendirmesini sağlayacaktır.

Program üç aşamada gerçekleştirilmektedir. İlk aşamada katılımcılara kurstan iki hafta önce hazırlık amacıyla 35 sayfalık bir kitap gönderilmektedir. Burada amaç hematolojik toksisiteler konusunda genel bilgi vermek ve tüm katılımcıların kurs öncesi bilgilerini güncellemektir.

İkinci aşamada hematolojik toksisitelerin yönetimi konusunda bir günlük bir kurs yürütülmektedir. Bu aşamada hemşirelerin ana konulara ilişkin sunumlar, vaka sunumları ve tartışma oturumları yoluyla öğrenimlerini pekiştirmeleri amaçlanmaktadır. Aynı zamanda hasta ve aileleri için öğretimde nasıl materyal geliştirilebileceğine ilişkin konuların tartışıldığı bir oturumu da içermektedir.

Üçüncü aşama ise öğretimi içermekte olup tüm katılımcıların kurs sonrası 6 aylık dönemde bir proje gerçekleştirmeleri beklenmektedir. Bu hastaların yanı sıra hemşireler arasında hematolojik toksisitelere ilişkin bilgileri paylaşmaları için güçlü bir araçtır. Bu proje bireysel ya da grup olarak yürütülebilir ve konferans sunumu ya da benzer şekilde bir günlük bir eğitim programı düzenleme ya da hasta ve aileleri için eğitim broşürleri geliştirme şeklinde gerçekleştirilebilir. Böylece edindikleri bilgileri paylaşırken aynı zamanda kişilerin iletişim/sunum becerilerini de geliştirmelerine katkıda bulunmaktadır.

TITAN projesinin pilot çalışması 2004 yılında gerçekleştirildikten sonra 2005 yılında uygulanmaya başlanmıştır; halen 13 dilde ve 23 ülkede (Almanya, Avusturya, Avustralya, Belçika, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, Lüksemburg, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovenya, Türkiye ve Yunanistan) yürütülmektedir. TITAN eğitim materyalleri yeni rehberler doğrultusunda güncellenmiştir ve 2006 yılı için yaklaşık 1600 hemşirenin bu kursu tamamladığı belirtilmiştir.

TITAN programı EONS' a üye ülkelerdeki Ulusal Onkoloji Hemşireliği Dernekleri tarafından yürütülmektedir. Derneğimiz 2005 yılında bu kursu düzenlemek için başvurmuş; çeviri ve hazırlıkların tamamlanmasının ardından ilk kursu 24 Aralık 2005 tarihinde Ankara'da; ikinci kurs Türk Hematoloji Derneğinin desteği ile 32. Ulusal Hematoloji Kongresi kapsamında 11 Kasım 2006 tarihinde Antalya'da; üçüncü kurs 6 Mayıs 2007'de İzmir' de ve dördüncüsü ise 10 Haziran 2007'de İstanbul da gerçekleştirilmiştir. Düzenlenen bu kurslara yaklaşık 150 kişi katılmıştır. Ayrıca 2007 yılında İstanbul, Ankara, Malatya ve Adana illerimizde 4 kurs daha gerçekleştirilmesi planlanmıştır.

II. Onkoloji ile ilgilenen ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapmak Derneğimiz kuruluşundan bu yana Avrupa Onkoloji Hemşireliği Derneği (EONS) ve Uluslararası Kanser Bakım Hemşireliği Birliği (ISNCC) üyeliğini sürdürmektedir ve bu kuruluşların yanında ESO, SIOP, UICC, MECC gibi diğer uluslararası kuruluşlarla da işbirliğinde bulunmuştur.

Ulusal düzeyde Sağlık Bakanlığı Kanserle Savaş Dairesi Başkanlığı ile işbirliği içerisinde 1998 yılında kanserden korunma ve erken tanı konusunda kurs düzenlemiştir; ayrıca değişik zamanlarda "Kendi Kendine Meme Muayenesi," ile ilgili eğitimlerde işbirliği yapmış ve eğitimci desteği sağlamıştır. Türk Pediatrik Onkoloji Derneği, Tıbbi Onkoloji Derneği, Türk Hematoloji Derneği gibi derneklerle düzenlenen ortak toplantıların yanı sıra bölgesel hastane, üniversite hastaneleri ve hemşirelik yüksekokulları gibi birçok kurum ve kuruluşlarla işbirliği içerisinde çeşitli konularda eğitim programları yürütmüştür.

III. Onkoloji Hemşireliğinde Araştırmalar Yapmak ve Araştırmaları Desteklemek

Hemşirelik araştırmaları kanser bakımındaki ilerlemelere katkıda bulunmaktadır; en önemli alanlar da destekleyici bakım ve semptom kontrolü olmuştur. Hemşirelik araştırmaları gerçek yada potansiyel sağlık problemlerine hastanın cevabının sistematik olarak incelenmesi olarak tanımlanmaktadır. Hemşirelik araştırmaları hemşirelik bakımı ile direkt ilişkili olan spesifik sorular üzerine odaklanmış olup; hastalıktan ziyade hastayı ve hastalığın getirdiği biyolojik, psikolojik ve sosyal yönlerini ele almaktadır.

EONS Araştırma komisyonu önümüzdeki 5 yıl (2006-2011) için araştırma önceliklerini belirlemiştir (EONS News, 2007). Ülkemizden 20 üyemizin geribildirimlerinin de katıldığı bu çalışma sonucunda ilk üç araştırma konusu:

1. Klinik rehberler ve bakım pathway (yol)' larının geliştirilmesi ve değerlendirilmesi
2. Semptom yönetimi
3. Psiko-onkoloji/psiko-sosyal konular

Derneğimizin gerçekleştirdiği araştırma çalışmalarından bazıları şunlardır:

- 1996- "Kemoterapi Hazırlayıp Uygulayan Hemşirelerin Durum Değerlendirmesi" (Kubilay, 1997)
- 1999- "Onkoloji Hemşirelerinde Sitotoksik Antikanser İlaçlara Maruziyetin İncelenmesi ve DNA Hasarının Değerlendirilmesi" (Burgaz, 1999)

• 2001- “Onkoloji Alanında Çalışan Hemşirelerin Bireysel Özellikleri, Çalışma Koşulları ve Rollerine Uygun İşlevleri” (Gundogdu, 2002; Karadag, 2004)

• 2003- “Avrupa’da Kanser Hastalarının Kullandıkları Tamamlayıcı ve Alternatif (Geleneksel) Tedavilerin Kullanımı”, EONS ortak çalışması (Malasiotis, 2005; Algier, 2005).

• 2005- “Radyoterapi Hemşireliğinin Sorumlulukları ve Risk Faktörleri”

• 2006- “Onkoloji hemşireliği Derneği Araştırma Teşvik Ödülü” Ulusal Hemşirelik Öğrencileri Kongresine gönderilen ve onkoloji hemşireliği ile ilgili üç araştırmaya verilmesi

• “Şimdilik Kadın Kadına” Meme kanserinin erken tanısı konusunda kadınların eğitimi konulu projenin Erzurum ilinde gerçekleştirilmesine yönelik Avrupa Birliğine proje önerisi, 28 Mart 2005 ve kabulü (8 Mart 2006) (Platin, 2007).

Bunlara ek olarak 2001 yılında gerçekleştirdiği strateji planı çalışması sonucunda vizyonunu: “Onkoloji hemşireliğinde sürekli gelişmeyi sağlayarak toplumda değer yaratmak” olarak belirlemiş ve 2007-2010 yılı için şu hedefleri gerçekleştirmeyi esas almıştır:

1. Üyelerle, ulusal ve uluslararası kuruluşlarla ve toplumla iletişimin geliştirilmesi

2. Hemşirelikte temel eğitim sonrası eğitim programları geliştirip uygulayarak onkoloji hastasının bakım kalitesinin yükseltilmesi

3. Onkoloji alanında çalışan hemşirelerin özlük haklarının korunması ve iyileştirilmesi

4. Onkoloji alanında uygulama rehberlerinin oluşturulması, kullanımının yaygınlaştırılması ve izlenmesi

5. Onkoloji hemşireliği alanında araştırmaların yapılması ve yapılan araştırmaların desteklenmesi

Derneğimizin halen yaklaşık 400 üyesi bulunmaktadır. Derneğimiz 3 ayda bir yayınladığı bültenlerle onkoloji hemşireliği alanındaki gelişmeleri üyeleriyle paylaşmaktadır. Ayrıca 2005 yılından itibaren oluşturulan web sayfası (www.onkohem.org.tr) ile iletişim ve etkileşimi sürdürmektedir.

Kaynaklar:

1. Akyol H, Taşkın L, Sanal S (1999), Onkoloji Hemşireliği, XIII. Ulusal Kanser Kongresi Ön Raporu, Türk Kanser Araştırma ve Savaş Kurumu
2. Algier L, Hanoglu Z, Ozden G, Kara F (2005). The use of complementary and alternative (non-conventional) medicine in cancer patients in Turkey, European Journal of Oncology Nursing, 9, 138–146
3. Ash CR (2004). Introduction to the Cancer Nursing. In: Varicchio CG (Ed). A Cancer Sourcebook for Nurses (8th ed). American Cancer Society, Jones and Bartlett

4. Antineoplastik İlaçların Güvenli Kullanım Standartları Rehberi Onkoloji Hemşireliği Derneği, 2004
5. Birol L(2004). Turkey Report in: Program Outcomes, Cancer Nursing, 27 (6S): 29S-30S.
6. Burgaz S, Karahalil B, Bayrak P, Taşkın L, Yavuzaslan F, Bökesoy I, Anzion R.B.M, Bos R.P, Platin, N (1999). Urinary cyclophosphamide excretion and micronuclei frequencies in peripheral lymphocytes and in exfoliated buccal epithelial cells of nurses handling antineoplastics. *Mutation Research*, 439(1): 97-104.
7. Burgaz S. Karahalil B. Canlı Z. Terzioglu F. Ancel G. Anzion RBM. Bos R. Hüttner E. (2002). Assessment of genotoxic damage in nurses occupationally exposed to antineoplastics by the analysis of chromosomal aberrations. *Human. Exp. Toxicol.*, 21, 129-135
8. EONS News (2007). Modified Delphi Survey establishes EONS research agenda until 2011. *European Journal of Oncology Nursing*, 11(1): 1-3.
9. Foubert, J, Faithfull S (2006). Education in Europe: are cancer nurses ready for the future? *JBUON*. 2006 Jul-Sep;11(3):281-4.
10. Glaus A (2003). The status of Cancer Nursing-A European Perspective. Abstract 1187. Abstract Book ECCO 12. The European Cancer Conference, 1(5): S363
11. Grundy M (2006). Cancer Care and Cancer Nursing, in: Kearney N, Richardson A (Editors). *Nursing Patients with Cancer*, Elsevier- Churchill Livingstone, Edinburgh, 741-770.
12. Gundogdu F, Karadag A, Kav S et al (2002). "Demographic Characteristics, Working Conditions, Roles of the Nurses and Their Difficulties Working in Oncology Wards in Turkey" *International Journal of Cancer*, Suppl 13: s. 73
13. Hapogian GA. Advancing cancer nursing through nursing education. In: Yarbro CH, Fraque Mh, Goodman M, editors. *Cancer Nursing, Principles and Practice*. 5th ed. Boston: Sudbury: Jones and Barlett; 2000:1701-1710.
14. Karadag A, Unlu H, Yavuzaslan F, Gundogdu F, Kav S, Terzioglu F, Taskin L(2004). "Profile of nurses working in oncology departments in Turkey" *Turkish Journal of Cancer*, 34;(1):24-34.
15. Kav S (1999). "Onkoloji Hemşireliği-I Dünyada ve Türkiye'de Onkoloji Hemşireliğinin Gelişimi" *Hematoloji-Onkoloji*, 1(3):200-204
16. Kav S (2002). "Cancer Nursing Education in Turkey" *International Cancer Nursing News*, 14;(2):7.
17. Kubilay, G., Fesci, H., Erdem, Y., Yurtsever, S., Kutlutürkan, S., Güner, P., Platin, N (1997). Kemoterapi hazırlayan ve uygulayan hemşirelere ilişkin durum değerlendirmesi. *Onkoloji Hemşireliği Derneği Bülteni*, 6, 7-15.
18. Molassiotis A, Fernandez-Ortega P, Pud D, Ozden G, Scott JA, Panteli V, Margulies A, Browall M, Magri M, Selvekerova S, Madsen E, Milovics L, Bruyns I, Gudmundsdottir G, Hummerston S, Ahmad AM, Platin N, Kearney N, Patiraki E (2005). Use of complementary and alternative medicine in cancer patients: a European survey. *Ann Oncol*.16(4):655-63.
19. ONS News (2006) TITAN updates course materials and Expands International Reach, ONS Newsletter, July 2006, 21(7)
20. Platin N, Gözüm S, Karayurt Ö, Kav S (2007). Sağlık Bakanlığı üreme sağlığı programı kapsamında Avrupa Komisyonu delegasyonunca desteklenen bir proje: "Şimdilik kadın kadına"Kadınların meme kanserinin erken tanısına yönelik eğitimi. XVII. Ulusal kanser Kongresi 19-23 Nisan 2007 Antalya, 4